

Szapu Marianna

Felhívás a filozófiatörténet újrágondolására

avagy Harriet Taylor Mill
különös esete a filozófiával*

A múlt század hatvanas éveinek modern nőmozgalmi vezettek oda, hogy a feminista eszmék fokozatosan beszűrődtek az akadémiai tudományágakba, elsősorban a humán- és társadalomtudományokba. A feminista nézőpontú gondolkodásban jelenős szerepet kapott az a tézis, hogy a nemek közötti kapcsolatok szociálisan szervezettek és strukturáltak, így hát a nemek megkülönböztetése valójában társadalmi és kulturális eredetű. E gondolat kifejezésének konceptuális eszközévé a társadalmi nem (*genus, gender*) kategóriája vált, amely a nők és a férfiak közötti viszonyok társadalmi, egyszersmind politikai és hatalmi jellemzőire irányítja a figyelmet. A feminista gondolatok beszívargását az akadémiai tudományágakba az a követelmény kísérte, hogy a nem kategóriája ne csupán a társadalom és a kultúra vizsgálatának, hanem a különböző intellektuális képződményeknek az elemző eszközöként is érvényesüljön, beleértve a tudományt és a filozófiát is.

E tanulmány célja felvázolni néhány olyan módozatot, melyeken keresztül a társadalmi nem kategóriája belép a filozófiatörténet kritikájába és hozzásegít annak újraolvasásához. Az első részben felvázolom a filozófiai kánon feminista újraolvasásának és kritikájának eddigi fejlődési irányait, és bemutatom azokat a módszereket, amelyekken keresztül a társadalmi nem mint elméleti és módszertani fogalmi eszköz érvényesül ebben a kritikai reflexióban. Elsősorban e kritika alapvonalaira irányítom majd a figyelmet, hogy vázoljam azokat a különböző gondolati sémákat, amelyek az európai filozófiai gondolkodásban hozzájárultak a nők lekicsinyléséhez, lebecsüléséhez. Úgy vélem, hogy az angol filozófusnő, Harriet Taylor Mill esete, besorolása a filozófiai kánonba, illetve figyelmen kívül hagyása tipikusnak, illetve (negatív értelemben) példaértékűnek számít. Tanulmányom további részében ezért az említett szerzővel foglalkozom, akinek a nevét ugyan feljegyezték a filozófiatör-

* Jelen tanulmány a következő, korábban megjelent írásom magyarra fordított és részben átdolgozott változata: Rod vo filozofii: prípad Harriet Taylor Mill. *Filozofia*, 63, 2008/3, 229–239. <http://www.klemens.sav.sk/fusav/filozofia/browse_volume_en.php?journal=Filozofia&volume=63&year=2008&number=3>

ténetben, gondolatai azonban kikerültek a filozófiai kánon megalkotóinak érdeklődési köréből, és a mai napig nem szentelnek nekik (a feminista filozófián kívül) méltó figyelmet. Az ő „esete” segíthet annak megvilágításában, hogy a nőket miként rekesztették ki a filozófiai és egyáltalán a szellemi alkotás területeiről.

A filozófiatörténet gender-szemlélete

Azon módszer megszületésének történetét, amellyel a társadalmi nem kategóriáját mint a legkülönbözőbb társadalmi és szellemi képződmények analitikus és módszertani vizsgálati eszközét érvényesíteni lehet, az amerikai feminista filozófusnő, Susan Bordo a következőképpen magyarázza:

1979-ben az Egyesült Államok filozófiai színterére szinte berobbant Richard Rorty *Philosophy and the Mirror of Nature* című könyve. A szerzőnek, aki éppen azoknak a hagyományoknak a keretei között önállósította magát és szerzett tiszteletet, mely tradíciókat most ledönteni készült, minden alapja megvolt arra, hogy igazoljon egy egyszerű, egyszersmind rendbontó tézist. E szerint a tézis szerint [...] a gondolatok, ideák szociális lények produktumai, nem pedig a természet (többé-kevésbé a lényeket pontosan tükröző) reprezentációi. Rorty okfejtése filozofikusan elegáns, meggyőző és hatásos volt. Lényegében azonban nem Rorty, a klub rebellis tagja [...] érte el az önhietség és az episztemológiai objektivitás ideáljának, az alapok és a neutrális ítélezések leleplezését. Ezt a leleplezést nem a filozófiai diskurzus hozta magával, hanem a politikai gyakorlat, hordozói pedig a hatvanas és hetvenes évek szabadságmozgalmai voltak, amelyek nemcsak érvényesíteni akarták a marginalizált kultúrák létjogosultságát, a meg nem hallgatott és elnyomott hangokat, hanem a hivatalos magyarázatok egyoldalúságára és hiányosságaira is rá kívántak mutatni.¹

E szellemi folyamat részévé vált a feminizmus és a filozófiai „mainstream” közötti vita is, amely a semlegesség és objektivitás „elbizakodott és illuzórikus” ideáljainak leleplezésére irányult, és amely társadalmi és politikai mozgalmakból nyert inspirációt (elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban). Ez a szellemi áramlat fokozatosan meghonosodott az akadémiai intézményekben is, majd annak keretében alakultak ki új, kritikai szemléletmódok a filozófiatörténettel kapcsolatban, amelyek a filozófia és a nemek kapcsolatá-

¹ Susan Bordo: *Feminism, Postmodernism and Gender-Scepticism*. In Linda J. Nicholson (ed.): *Feminism/Postmodernism*. Routledge, New York, 1990, 136.

nak kérdését filozófiatörténeti látószögből vizsgálták, többek között arra a kérdésre reflektálva, hogy milyen módon van jelen a nemek kérdése a filozófia kinyilvánított történetében (például a tankönyvekben), illetve a filozófiai kánonban.

Az egyik alapkérdés, amellyel a feminista szemléletnek a hagyományos filozófiai kánon tekintetében konfrontálódnia kell, a nők jelenléte, illetve hiánya a filozófiai gondolkodás történetében. Annak a problémának a tárgyalása során, hogy a nők a történelem során nem vettek részt a filozófiai alkotás folyamatában, illetve nem nyújtottak semmilyen figyelemre méltó teljesítményt, rá kell mutatni egy első pillantásra talán jelentéktelennek tűnő jelenségre, amely – úgy vélem – mégis jól mutatja a nőkre és a filozófiára vonatkozó elterjedt nézeteket. A kérdés így hangzik: *Miért voltak – vagy miért vannak – olyan kevesen a jelentős filozófusnők?* Ez a nők hiányát a filozófia történetében firtató kérdés, hangozzék el a hétköznapi vagy akár szakmai diskurzusban, sokszor nem is valódi, komoly választ igénylő kérdésként hangzik. Ellenkezőleg, inkább azt jelzi, hogy a kérdező abból az elképzelésből indul ki, hogy a nők nem képesek „filozofálni”, nem rendelkeznek olyan intellektuális képességekkel (mint például az objektív, racionális, absztrakt gondolkodás képessége), amelyeket nélkülözhetetlennek tartanak a filozófiai gondolkodáshoz. Valójában hasonló véleményeket vallott magáénak az európai filozófia több kanonikus alakja is, akik megmagyarázták és megindokolták, ezáltal mintegy legitimálták a nők filozófiából való kizárását. Hadd említsek csak két példát. Georg Wilhelm Friedrich Hegel a következő magyarázattal indokolja a nők hiányát a magasabb szellemi és intellektuális teljesítményt igénylő szférákból:

Nők műveltek lehetnek ugyan, de a magasabb tudományokra, a filozófiára és a művészet bizonyos produkcióira, amelyek egy általánost követelnek, nem valók.²

Hasonló szellemben nyilatkozik a nőkről és intellektuális, értelmi képességeikről Immanuel Kant is:

Ami a tudós nőket illeti, nekik arra szolgálnak a *könyvek*, amire az *úrjuk* is, hogy viseljék, és így mások megbámulhassák, mijük van, még ha rendszerint áll is, és nincs a Naphoz igazítva.³

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlatja*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 194. (166. §)

³ Immanuel Kant: Pragmatikus érdekű antropológia. In uó: *Antropológiai írások*. Ford. Mesterházi Miklós. Osiris-Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2005, 271. (102. §)

Mint ezek a példák is mutatják, az európai filozófia nagyjai közül többen is vallottak magukénak nőket becsmérő (vagy lekicsinylő) nézeteket, s ezzel jelentősen hozzájárultak a megkülönböztetés mítoszának elterjedéséhez, miszerint a filozofálás készsége nemek szerint differenciált képesség, különbséget téve az „észbelileg tehetségesebb” és a filozófiai absztrakcióra képtelen nem között.⁴

Arra a történelmi tényre hivatkozni, hogy a nők kevésbé vettek részt a filozófiai gondolkodás és alkotás szféráiban, úgy tűnik, jól bevált érvelési stratégia. Nem egyszer valódi érvnek álcázva, retorikus elemként alkalmazták, azt bizonyítandó, hogy a nők nem képesek jelentősen hozzájárulni a filozófia (és hasonlóképpen a tudomány vagy a művészetek) fejlődéséhez. Ez a fajta álérvelés nem új keletű dolog. Már a régmúlt korokban is elterjedt volt, és a női egyenjogúság ellenzői gyakran (és úgy tűnik, sikerrel) alkalmazták, még olyan esetekben is, amikor a nők választójogának kérdése került terítékre. Ezt a stratégiát már a 19. század közepén kritikai analízisnek vetette alá John Stuart Mill, aki ama nézetekre, miszerint a nők képtelenek bizonyos tevékenységek elvégzésére, illetve tisztségek ellátására, azzal az indoklással, hogy ezeket a dolgokat a nők a történelem folyamán nem gyakorolták, így reagált:

[...] ez esetben minden negatív bizonyítás csekély értékű, míg a pozitív döntő erejű. Azt csupán azért nem lehet lehetetlennek tartani, hogy egy nő Homéros, Aristoteles, vagy Angeló Mihály [Michelangelo] avagy Beethoven nem lehet, mivel egy nő sem mutatott még fel azok kitűnő műveihez hasonlót.⁵

A „nem alkotás” tényéből sehogy sem következik „az alkotás nem lehetséges mivolta”, állítja Mill, és ezzel leleplezi annak az argumentációnak a hibáját, amely valami nem létezésből arra következtet, hogy az a valami nem is létezhet. Természetesen Mill kora óta sok minden megváltozott, úgy tűnik azonban, hogy a nők hiánya a tudományos vagy a filozófiai alkotás területén azon (ál)argumentum premisszájaként, amelyből a nők képességeinek a hiánya vezethető le, mit sem veszített népszerűségéből. Ezért a nők történelmi kirekesztését a filozófiai munkából jelenleg is úgy kell felfogni, mint olyan problémát, amelyet komolyan kell venni. Ugyanis ha a nők részvételének kérdését a filozófia történetében olyan nézőpontból vizsgáljuk, amelyet a társadalmi nem kategóriája kínál, könnyen kiderül számunkra, hogy az adott kérdés reflexiójában szükség lesz újra rákérdezni azokra a

⁴ Vö. Zdenka Kalnická: *Filozofky v dějinách evropské filozofie*. Ostravská univerzita, Ostrava, 2007, 12.

⁵ John Stuart Mill: *A nő alárendeltsége*. Ford. Dr. Egei József. Nagy Lajos könyvnyomdája, Szatmár, 1876, 93.

(például politikai, intézményi vagy társadalmi, illetve kulturális) korlátokra, amelyek megakadályozták a nőket abban, hogy belépjenek a filozófia szféráiba (és az intellektuális alkotásokéba egyáltalán). Ahogyan azokra a mechanizmusokra is, amelyek ahhoz vezettek, hogy a nőket kirekesszék ebből a szférából. Hasznos lesz újra rákérdezni arra is, hogy egyáltalán hogyan alakult ki az a filozófiai kánon, amelybe a filozófáló nőket nem sorolták be, és közelebről megvizsgálni, hogy a nők valóban teljesen hiányoztak-e a filozófia területéről, vagy – bár tevékenyek voltak ott – teljesítményük nem kapott teret, hangjukat nem hallgatták meg, nézeteiket, véleményüket nem vették figyelembe.

Megjegyzendő, hogy a filozófiai kánon „gender-optikával” kiélestitett látásmódjának impulzusát nemegyszer a feminista gondolkodású nők szakmai és személyes tapasztalatai adják – a hivatásos filozófusnők tapasztalatai, akiknek saját pozíciójuk keresése és meghatározása közben szembe kellett nézniük a hagyományos filozófia férfiközpontú, androcentrikus jellegével. Miként azzal a jelenséggel is, hogy a filozófiatörténet úgy jelenik meg, mint tekintélyes férfiak eszméinek története, amelyből a nők szinte teljes mértékben hiányoznak.⁶ Az európai filozófiai gondolkodás történetét vizsgáló filozófusnők nemegyszer szembetalálják magukat a nyílt mizogínia és szexizmus megnyilvánulásaival is, valamint azokkal a felfogásokkal, amelyek magukba foglalják a nők alsóbbrendűségét, vagyis legitimálják alárendelt helyzetüket, és amely nézetek, mint köztudott, a híres filozófusok műveiben sem számítanak kivételesnek. (Gondoljunk Arisztotelész felfogására, aki szerint a nő kezdetleges lény, a férfi tökéletlen változata, illetve emberi reprodukciós koncepciójára, melyben a nőt passzív anyagként értelmezi. Vagy Jean-Jacques Rousseau-ra, különösen nevelési filozófiájára, mely abból a meggyőződésből indul ki, hogy a nő szellemi képességei a férfiénál alacsonyabb szintűek.) A mizogin és szexista elemeket a filozófia nagy gondolkodóinak nézeteiben némely szerzők úgy értelmezik, hogy ezek csupán az adott korban elterjedt és általánosan elfogadott nézetek, nemi sztereotípiák kivételései egyes filozófusok műveiben. Az ilyenfajta indoklás azonban nem fogadható el teljes mértékben – az ilyen típusú érvelés esetében ugyanis felmerül a kérdés: miként lehetséges, hogy a filozófus, aki kritikusan reagál korának társadalmi viszonyaira, nemcsak hogy figyelmetlen és érzéketlen marad a nemi egyenlőtlenségek és igazságtalanságok különböző formáira, hanem ezt az egyenlőtlenséget védelmébe veszi, sőt, meg is indokolja? (Például azzal, hogy azt állítja, a nők cselekedeteit és döntéseit az ösztönök és az érzelmek befolyásolják, és ezért nem adható meg számukra a közügyekben való döntés joga.)

⁶ Vö. Linda Lopez McAlister: On the Possibility of Feminist Philosophy. *Hypatia*, 9, 1994/3, 188–197.

A mizogínia és a szexizmus láthatóvá tételét a feminista filozófiai reflexió fontos történelmi kiindulópontjának tekinthetjük. Cornelia Klinger azonban arra figyelmeztet, hogy

[...] a feminista kritikának ezen a szintjén inkább a filozófia képviselői kerülnek puskavégre, mint maga a filozófia, kategóriáival és struktúrájával. A szexizmus szóvá tétele argumentum ad hominem.⁷

Különösen fontos ezért a vizsgálódás egy következő síkja, amely bizonyos értelemben mélyebbre nyúl, mivel nem csak azt észrevételezi, hogy egyes filozófiai nézetek hogyan reflektálnak a nő témájára, illetve a nők és a férfiak közötti kapcsolatokra, hanem azt is följegyzi, hogy milyen összefüggésekben hallgat a filozófia a nőkről és a nemek közötti kapcsolatokról. Ugyanis a nők (filozófiai) lekicsinylése, főleg ami a nők intellektuális képességeit és morális értékeit illeti, több olyan esetben is kimutatható, amelyben nincs is szó közvetlenül a nőkről és a férfiakról, illetve a közöttük lévő különbségekről, hanem az emberről általában, az emberről mint olyanról folyik a filozófiai elmélkedés.⁸ S mindez főleg nemi konnotációkkal bíró fogalmak segítségével történik (például Arisztotelésznél a forma mint aktív princípium a maskulin, míg az anyag mint passzív princípium a feminin lényeghez kapcsolódik). Más szóval, a nők lekicsinylésének különböző formái konceptuális síkon is meghatározhatók, és ezen a síkon is összekapcsolódnak, összefűződnek a kiközösítés stratégiájával. Ez történik például abban az esetben, amikor a nőket kirekesztik a racionális és autonóm lény, illetve a morális szubjektum fogalmából. A tradicionális filozófia univerzalista nyelvezetében nem ritkán a férfi-perspektíva lapul meg – az emberről általánosságban szólva a filozófia mindenekelőtt a férfiről beszél.

A nyugati filozófia androcentrizmusáról szóló tézist tovább lehet mélyíteni és konkretizálni azzal, hogy több olyan síkon vizsgáljuk, amelyeken ez az egyoldalú férfiábrázolás megjelenik. (Androcentrizmus alatt a világ ábrázolásának és felfogásának az a módja értendő, amelyben a férfínézőpont érvényesül, és amely a férfi, illetve maskulin érdekeket, hozzáállásokat és értékeket tükrözi. „Maskulin” érdekeként és értékeként azok értendők, amelyekről a társadalom és a kultúra azt tartja, hogy az a férfiak hatáskörébe tartozik.) Elsősorban arról van szó, hogy a filozófiai alapnormák és ideálok, mint például az objektivitás, közömbösség, logikusság, pártatlanság, függetlenség, racionalitás, az érzelmi el nem kötelezettség egyben a maskulinitás (kulturális) jelei, a férfias viselkedés normáiként fogják föl őket, és mint olyanok, éles ellentétben állnak a nőiség, a női viselkedés normáival. Más értelemben a

⁷ Cornelia Klinger: Dva kroky vpred, jeden vzad a štvrtý krok ponad ne. *Aspekt*, 1998/1, 4.

⁸ Vö.Herta Nagl-Docekal: Co je feministická filozofie? *Filosofický časopis*, 40, 1992/5, 744.

filozófia férfiközpontúsága abban rejlik, hogy a filozófia – hasonlóan, mint a tudomány – történetileg mint férfikezdeményezés és férfi szellemi termék alakult ki. Vitathatatlan történelmi tény az is, hogy a filozófia a kezdeteitől fogva a férfiak uralma és ellenőrzése alatt állt, és ez a férfidominancia összekapcsolódott a nőknek mint a filozófiai gondolkodás szubjektumainak elhallgatásával és láthatatlanná tételével. Éppen ezért a különböző történelmi korok elfelejtett filozófusnőinek újrafelfedezése a feminista filozófiatörténeti vizsgálódás jelentős részévé és fontos témájává vált. A harmadik mozzanat, amelyben megragadható és azonosítható az androcentrizmus jelenléte, több filozófiai elmélet tartalmi síkját és a megismerési szerkezetét érinti, amelyek kereteiben a nők többnyire negatívan jelennek meg. Ahogyan már a fentiekben vázoltam, ezek az elméletek a nőt gyakran mint bizonyos értelemben hiányos, a férfiakhoz képest kevésbé tökéletes, illetve alacsonyabb rendű lényt ábrázolják. Ezért megjegyezhetjük, hogy a hagyományos filozófia érzéketlensége a nemek kérdéseire különleges módon összekötődik a nők negatív ábrázolásával a férfi filozófusok részéről.

Mint a fenti megfontolások is mutatják, a filozófia történetének feminista kritikája több irányban folyik. A három alapvető irányt a következőképpen lehet összegezni:

- az első irányvonalat az androcentrizmus, valamint a nőgyűlölet és a nyílt szexizmus elemzése és kritikája képezi;
- a második irányvonal a filozófiai kánon feminista megújítására, az elfelejtett filozófusnők újrafelfedezésére irányul;
- a harmadik irányvonal az olyan elődök, illetve szerzők keresése, akiknek szemlélete, véleménye feminista szemszögből nézve inspiráló, ösztönző lehet.⁹

Mіндеzen megközelítések célja egyrészt korrigálni a „hivatalos vélemények” egyoldalúságát, illetve felismerni a hagyományos filozófiai gondolkodás olyan hiányosságait, mint amilyen elsősorban a helytelen és alaptalan általánosítás, absztrakció és egyetemesítés, amelyek végül a nőknek a filozófiai reflexió területéről való kiutasításához vezettek, és láthatatlanná tették a női szubjektumot. Ez a fajta kritika azonban nem öncélú, hanem a hagyományos gondolkodás megváltoztatásához szükséges keretek megalapításához kíván elvezetni. Mint említettem, a nyugati filozófiai hagyomány androcentrikussága leleplezésének és kritikájának egyik lényeges eredménye a filozófusnők eddig elhallgatott eredményeinek megvilágítása, láthatóvá tétele. Megjegyzendő ugyanis, hogy a nők filozófiából való kirekesztésének módszerei ugyancsak változatosak, ennek eszköze nemcsak a nyílt, explicit lekicsinylés, hanem az „agyonhallgatás” is.

⁹ Vö. Charlotte Witt: *Feminist History of Philosophy*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. First published Fri Nov 3, 2000; substantive revision Mon May 7, 2007, <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-femhist/>

Nők a filozófiában: Harriet Taylor Mill (1807–1858)

A továbbiakban a feminista filozófiatörténeti reflexió fentebb említett második irányvonala szerint mutatok rá közelebről a feminista filozófia egyik történelmi alakjának, Harriet Taylor Millnek az esetére. E filozófusnő egyértelműen azon kevesek közé tartozik, akiknek a neve aránylag jól ismert a filozófiatörténetben, és éppen ezért úgy tűnhet, hogy elhallgatásról és láthatatlanná tételről az ő esetében nem igazán beszélhetünk (legalábbis azokkal a női szerzőkkel szemben, akiknek nevét egyetlen lexikonban vagy filozófiatörténeti feljegyzésben sem találhatjuk meg). Ha viszont megkérdezzük, minek köszönhető, hogy az ő neve beíródott a filozófiatörténetbe, a válasz aránylag egyértelmű – Harriet Taylor Millt mint barátnőt, szellemi társnőt és később feleséget szinte kizárólag egy elismert férfi, John Stuart Mill életrajzából ismerhetjük.

Nem kételkedhetünk abban, hogy éppen John Stuart Mill volt az, aki a legtöbbet tette annak érdekében, hogy e nő neve bekerüljön a filozófiai gondolkodás történetébe, hogy éppen ő volt az, aki elismerte Harriet befolyását saját filozófiai és politikai nézeteire, és több ízben mint társszerzőt is művei megalkotásában. Például *A szabadságról* című művében, melyet felesége emlékének szentelt, Harrietet nemcsak mint ihletőjét említi, hanem mint részben „alkotóját annak, ami a legjobb írásaiban”, és hangsúlyozza, hogy „[e]z a könyv is, mint minden, amit évek hosszú során írtam, legalább annyira az ő műve, mint az enyém”.¹⁰ Ám annak ellenére, hogy Mill több esetben is elismerte felesége szellemi társszerzőségét, Harriet mégsem úgy vált ismertté a filozófiatörténetben, mint filozófus vagy gondolkodó, hanem mint a nő, aki egy elismert férfi-filozófus oldalán állt (annak ellenére, hogy a filozófiatörténészek elismerik, hogy bizonyos – kisebb-nagyobb, pozitív vagy negatív – befolyással volt John Stuart Mill alkotására). Érdekes helyzet alakul ki: Harriet éppen John Stuart által válik ismertté és „elismertté”, miközben ez az elismerés csak addig vonatkozik rá, ameddig szerepe van a filozófus életében. Az ő intellektuális és filozófiai alkotásai, eredményei azonban önmagukban nem számítanak a filozófia figyelmére méltónak.

Mi az oka annak, hogy az elismert filozófus nyilatkozatait, amelyekben elismeri egy nő szellemi közreműködését és társszerzőségét, nem veszik különösebben komolyan? Fel lehet-e ismerni azok hozzáállásában, akik a filozófiai kánont írják, és határoznak arról, hogy kiket sorolnak be abba, a női teljesítménnyel, produkcióval szembeni közömbösséget? Mindenképp úgy tűnik, hogy nehezen elfogadható az az elképzelés (különösen akkor, ha nőről

¹⁰ John Stuart Mill: *A szabadságról*. In uő: *A szabadságról. Haszonzelvűség*. Ford. Pap Mária. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 9.

és férfiról van szó), hogy a filozófiai mű két azonos értékű partner közös szellemi munkája, közös erőfeszítése és közös elmélkedésének eredménye is lehet.

A nők filozófiában való részvételének értelmezései ugyanis többé-kevésbé egységes modellt követnek: a filozófus-férfi mellett áll a nő mint múzsa vagy ihlető, esetleg mint tanítvány. A nők kapcsolódása a filozófiához az előző modell alapján mindig egy filozófus-férfi által közvetítődik; eszerint a nő bölcsesség iránti vonzódását a nő férfi-filozófus iránt érzett vonzódása kell hogy közvetítse, miközben a közöttük lévő kapcsolat hierarchikusnak tekintendő: a férfi a tanító, a mester, a filozófus; a nő pedig a csodáló, a tanítvány, esetleg a múzsa. Ebbe a modellbe azonban nem illik bele Harriet és John Stuart Mill kapcsolata. Esetükben a filozófus közös munkájuk társszerzőjét, társkötőjét látta partnernőjében. Ám fontos észrevenni, hogy ez az eset nem vezetett az elfogadott modell felülvizsgálásához, hanem inkább mindannak elutasításához, ami nem tartozott ebbe a modellbe; tehát annak elutasításához, hogy Harrietet elismerjék mint egyenrangú gondolkodót.

Ezzel összefüggésben figyelemre méltó, hogy Harriet Taylor Mill *A nők választójoga* (*The Enfranchisement of Women*) című írását, amelyben szenvedélyesen érvel a nők polgári jogai mellett és követeli a nők választójogát, s amely irat a filozófusnőnek a nők problémáját taglaló legkidolgozottabb munkájaként tartható számon, egy ideig Mill írásának tekintették.¹¹ Csak miután Mill nyilvánosan is kijelentette, hogy felesége az írás szerzője, kezdték Harrietet szerzőként elismerni. Meg kell említeni azt is, hogy Mill életrajzában Harrietet jelölte meg *A nők alárendeltségéről* (*The Subjection of Women*) című munkája társszerzőjeként, ennek ellenére ezt a munkát mindig is kizárólag Mill műveként ismerték el. A kettejük kapcsolatával foglalkozó irodalomban felmerülő, majdnem egy egész évszázadig tartó nézetkülönbségek, amelyek bizonyos szövegek szerzőségének megállapítását vitatták, jól illusztrálják a berögződött filozófiai modellek merevségét. Úgy tűnik, hogy a filozófiatörténészek és életrajzírók számára, akik nagy lelkesedéssel kapcsolódtak be ezekbe a vitákba, a közös alkotás és közös írás gondolata olyannyira idegen és elfogadhatatlan volt, hogy Mill állításaiban (aki többször is hangsúlyozta, hogy az ő neve alatt kiadott munkák közös munkák) nem hittek, vagy képtelenek voltak hinni bennük.

Harriet Taylor Millnek a nők társadalmi helyzetéről alkotott nézetei legérettebb összefoglalása a már említett esszé, *A nők választójoga* (1851), amelyet a 19. századi felvilágosult liberális feminizmus egyik legradikálisabb írásaként tarthatunk számon. A szerzőnő e művében fogalmazza meg azt a követelést, hogy a nőknek is jár a teljes polgári és politikai egyenlőség, mind

¹¹ Az írás eredetileg 1851-ben jelent meg a *The Westminster Review* című, nagy befolyással bíró lapban, a szerzőnő nevének feltüntetése nélkül.

a művelődés, mind a munka területén. Figyelemre méltó és ugyancsak radikális a házasságról, illetve a házasság törvényi szabályozásáról vallott felfogása. Szenvedélyesen védi a szabadság eszméjét a család magánszférájában is, és követeli, hogy az állam törvényileg ne szabályozza a házasságot, s főleg ne tiltsa meg a válást. A természetes jogok elve alapján fogalmazza meg a női jogok igényét és követelményét, véleménye szerint az egész társadalomnak el kell ismernie, hogy a nőket ugyanolyan jogok illetik meg „politikai, polgári és szociális értelemben, mint amilyeneket a társadalom elismer férfi állampolgárai jogaként”.¹² Élesen kritizálja az akkori társadalmi rendszert és kulturális berögződéseket, amelyek megfosztják a nőket politikai és polgári jogaiktól, rámutatván arra, hogy az ilyen rendszer nem felel meg a társadalmi igazságosság elvének, hanem alapvetően igazságtalan. E társadalmi igazságtalanság megszüntetéséhez elengedhetetlen, hogy a nők rendelkezzenek az összes polgári joggal, beleértve az aktív és passzív választójogot is. További fontos feltétele a szabadság biztosítása, tehát annak lehetővé tétele, hogy a nők szabadon helyet kapjanak a társadalom valamennyi szférájában, a politikában éppúgy, mint a gazdaságban vagy az üzleti életben. A női jogok és a nők egyenlőségét tagadók ellenvetésére, hogy a nők valódi küldetése és legfőbb feladata a család, gyermeknevelés, háztartás együttesében található, többek között abból eredően, hogy „magasabb” társadalmi tisztségek betöltésére sem szellemileg, sem erkölcsileg nem képesek, több ellenpéldát is hoz a történelemből, és hozzáteszi:

Elutasítjuk, hogy az emberiség bizonyos részének, vagy akár csak egyetlen egyénnek is, joga lenne dönteni arról, hogy mi a megfelelő és mi a nem megfelelő pozíció vagy helyzet az emberiség egy másik része, vagy más egyének számára. Minden emberi lény számára a legmegfelelőbb helyzet az a legmagasabb rendű és leghabzóbb pozíció, amelyet képes betölteni.¹³

Harriet Taylor Mill elutasítja és kritizálja az úgynevezett elválasztott szférák ideológiáját, amely nemcsak az ő korában volt igen divatos, hanem a 20. században is. Ennek maradványai a mai gondolkodásban is érzékelhetők. Ez az ideológia szigorúan elválasztja egymástól a férfiak számára fenntartott nyilvános (közéleti, foglalkoztatási és üzleti) szférát és a magánszférát, amelybe a nőket helyezi. A gondolkodónő elutasítja a kizárólag férfiak számára fenntartott közéleti szféra eszméjét. Ebben az ideológiában a nők patriarchális elnyomásának egyik mechanizmusát látja. Szerinte a modern, az egyéni

¹² Harriet Taylor Mill: *The Enfranchisement of Women*. In John Stuart Mill, Harriet Taylor Mill: *Essays on Sex Equality*. Ed. Alice S. Rossi. University of Chicago Press, Chicago, 1970, 93.

¹³ I. m. 100.

egyenlőség és szabadság elveire épülő társadalomban megengedhetetlen, hogy bárki – legyen az egyén vagy társadalmi csoport – meghatározhassa egy másik csoport „helyét a világban”. Érvelését a szabadság liberális elvével támasztja alá, amikor azt hangsúlyozza, hogy a szabadság minden emberi lényt egyformán megillet, tekintet nélkül annak nemére. A liberális feminista gondolkodás individualista irányultságával összhangban érvel, mikor azt állítja, hogy minden egyénnek, férfinak és nőnek egyaránt, saját hatáskörébe kell hogy tartozzon az, hogy szabadon és önállóan meghatározza életstratégiáját, elérendő céljait, valamint saját „helyét” a társadalomban.

Harriet Taylor Mill a férfiak uralmát a politikai szférában összeköti a férfiak uralmával a családi szférában – nézete szerint a nők elnyomása a magánszférában nem magánügy, mivel az egész társadalomra nézve komoly negatív következményekkel jár. Az, hogy a nők a jogfosztottság feltételei közepette élnek életüket, sokszor szolgálalkúsághoz, hamissághoz és az egész társadalom, az egész emberi civilizáció regressziójához vezet. Harriet Taylor Mill alapérvelését a következőképpen lehet összegezni: a nők egyenlőtlensége a magánszférában, ami éppúgy oka, mint okozata is jogfosztottságuknak, a családok erkölcsi hanyatlásához, következésképpen az egész társadalom erkölcsi hanyatlásához vezet. A szerzőnő külön hangsúlyozza, hogy ez a sajnálatos állapot, amelyet az elnyomás és az egyenlőtlenség jellemez, hátrányos hatással van a férfiakra is. Azt állítja, hogy saját hatalmuk rombolóan hat vissza rájuk, hiszen ha a férfiak nézeteiket és akaratukat csak a hatalmuk által tudják érvényesíteni, nem pedig racionális érveléssel, akkor intellektuális képességeik elsorvadnak és elkorcsosulnak, mi több, „az alávetettség szokása mind a nők, mind a férfiak szervilitásához vezet”.¹⁴ A nemek közötti egyenlőtlenség tehát mindkét nem számára méltatlan és megalázó. A nők emancipációja ezért nemcsak a nők, hanem a férfiak érdekében is fontos, hiszen az ember tökéletesedése érdekében történik.

Bár a nők választójoga elengedhetetlen feltétele az egész társadalom fejlődésének, ez a feltétel nem elegendő. Ugyanolyan fontos, hogy a nők szabad elhatározásukból kapcsolódhassanak be a társadalmi javak termelésébe, a fizetett munka szférájába, állítja Harriet Taylor Mill. Feltételezi, hogy ha a nők keresni fognak, anyagilag is hozzájárulnak a család megélhetéséhez, és ezáltal gazdasági önállóságra tesznek szert, így nem lesz tovább lehetséges, hogy férjeik zsarnokoskodjanak felettük. Csakis a háztartáson kívül végzett, gazdasági függetlenséget biztosító munka vezethet el ahhoz, hogy a családban ne szolgálként, hanem egyenrangú partnereként kezeljék őket. Érvelésének ezen a pontján a szerzőnő jóval tovább lép John Stuart Millnél, aki nem kérdőjelezi meg a hagyományos, nemek szerinti munkamegosztást a házastársak között, bár azt állítja, hogy e munkamegosztásnak kölcsönös megállá-

¹⁴ I. m. 117.

podásból, nem pedig kényszerítésből kellene kiindulnia.¹⁵ A szerzőnő különleges figyelmet szentel a nők művelődése és képzése kérdéskörének is. Nagy hévvel érvel a mellett a követelmény mellett, hogy a lányok és asszonyok számára a művelődés, az egyetemi tanulást is beleértve, legyen szabadon hozzáférhető. Bár érvelésében elsősorban a felvilágosodás humanista eszméire (a szabadság és egyenlőség alapelve) támaszkodik, elmékedéseiben elhangzik az utilitarista, a hasznosság elvéből kiinduló okfejtés is. Például azt állítja, hogy a nők számára biztosítani kell minden lehetőséget arra, hogy művelődjenek, már csak azért is, mert megfelelő képzés nélkül nem válhatnak gyermekeik jó nevelőivé. Nem lenne azonban helyes ebből a nézetből arra következtetni, hogy Harriet Taylor Mill az anyaságot tekinti a nők elsődleges feladatának. Éppen ellenkezőleg, hangsúlyozza, hogy a nőknek szabadon kell alakítaniuk saját életüket, ezért abszolút helytelen törvényben rögzíteni, mit kell, és mit nem szabad tenniük.

Se nem szükséges, se nem igazságos megparancsolni a nőknek, hogy kizárólag anyáknak kell lenniük; vagy ha már anyák, akkor semmi mások nem lehetnek egészen életük végéig.¹⁶

Ahogy senkinek sem jut eszébe kizárni a férfiakat például a parlamentből azért, mert katonák vagy tengerészek, s ez nem teszi számukra lehetővé a parlamenti munka elvégzését, senkinek nem lenne szabad kiutasítania a parlamentből a nőket csak azért, mert anyák, és az anyaság állítólag nem teszi lehetővé számukra, hogy teljesen a politikai tevékenységnek szenteljék magukat. Hangsúlyozza, hogy a nők nyilvános szférában való részvétele női polgári jogok alkotórésze, egyben fontos feltétele a férfiak uralma alól való felszabadulásuknak.

A kizárás stratégiája

Harriet Taylor Mill munkássága és nézetei figyelmet érdemelnek abban az összefüggésben is, hogy milyen „sorsra” jutott a filozófiatörténeti gondolkodásban. Úgy vélem, „esete” végül is nagyon tanulságos. Amint már a fentiekben említettem, a szerző azon kevés nő egyike, akiknek neve beíródott a filozófiatörténetbe. Ismételten alá kell azonban húzni, hogy ez leginkább azért történhetett meg, mert az elismert filozófussal, John Stuart Millel állt

¹⁵ Vö. Mariana Szapuová: Mill's liberal feminism: its legacy and current criticism. *Prolegomena*, 5, 2006/2, 179–191.

¹⁶ Harriet Taylor Mill: i. m. 93, 91–121, 103.

kapcsolatban. Úgy tűnhet, hogy éppen ez ad magyarázatot arra is, hogy a későbbi kommentátorok és magyarázók szinte kizárólag Harrietnek a férje műveire gyakorolt hatásával foglalkoztak, míg az ő saját nézetei, melyeket főleg a nők választójogáról írt cikkében formált meg, állásfoglalása a nők helyzetével kapcsolatban, kritikája a patriarchális társadalommal szemben, hosszú ideig észrevétlenek maradtak. Nézetem szerint azonban ez a tény önmagában nem magyarázza meg az általános érdektelenséget filozófiai nézeteivel kapcsolatban. Úgy vélem, hogy ebben az érdektelenségben azonosítható a hagyományos filozófia férfiközpontúságának megnyilvánulása, amely abban is kifejeződik, ahogyan a filozófiatörténet-írók elhallgatják a nők véleményeit, ahogyan átsiklanak a nők nézetei fölött.

Harriet Taylor Mill egyéniségének és munkásságának értékelésében általában a kritikai hangnem van túlsúlyban, miközben ez a kritika sok esetben épp John Stuart Millre irányul, amiért nagyra értékelte Harrietet és kiállt mellette. A filozófus-férjnek felróják, hogy elfogult, kritikátlanul felnagyítja felesége szellemi képességeit és túlértékeli befolyását. Az életrajzírók, a filozófiatörténészek és Mill műveinek magyarázói a 19. századtól egészen a jelenkorig gyakran foglalkoztak a kérdéssel, hogy miben, hogyan és egyáltalán milyen módon jelenik meg Harriet hatása férje műveiben, és egyáltalán befolyással volt-e rá.¹⁷ Az e kérdéskörrel foglalkozó irodalomban fokozatosan két alapképlet alakult ki. Az egyik szerint Harriet hatása John Stuartra egyáltalán nem volt jelentős, inkább elhanyagolható, mivel „semmilyen figyelemreméltó módon nem járult hozzá filozófiájához”. A másik képlet szerint Harriet ugyan meglehetősen határozottan befolyásolta férje filozófiai nézeteit és alkotásait, de ez a hatás egyértelműen negatívnak nevezhető. A kritikának ez az irányvonala már a 19. század végén megjelent, és leggyakrabban negatívan ábrázolta Harrietet, mint veszélyes, „túlságosan” ambiciózus, nagyravágyó, beképzelt, egocentrikus és domináns nőt, aki „teljesen uralta John Stuart tudatát”, sőt „egyenesen megbabonázta a férfit”. Mill szimpátiáját a szocializmus gondolatai iránt és főleg feminizmusát gyakran úgy interpretálták, mint Harriet negatív befolyásának eredményét. Ezek az inkább pszichologizáló elemzések, amelyek Harrietet negatív erkölcsi- és személyiségvonásokkal ruházzák fel, leginkább azon viktoriánus erkölcs- és nőkép szellemében íródtak, amelyhez Harriet nem alkalmazkodott, s amelyet tudatosan elutasított. Egészen a múlt század ötvenes éveigi az a kép volt domináns az irodalomban, mely szerint Harriet hatalommal rendelkező nő, egyfajta „intellektuális csábító”. Ebben az időszakban kezdtek megjelenni azok a kommentárok és analízisek, amelyek Harriet John Stuartra gyakorolt hatása tagadásának a stratégiáját választották, és amelyek kétségbe vonták vagy

¹⁷ Vö. Jo Ellen Jacobs: “The Lot of Gifted Ladies is Hard”: A Study of Harriet Taylor Mill Criticism. *Hypatia*, 9, 1994/3, 132–163.

egyenesen cáfolták, hogy Harriet befolyásolta volna férje filozófiai nézeteit. A korábbi kritikáknak éppen azt rótták fel, hogy azok „túlértékelték Harriet befolyását és hatalmát”. A tényt, hogy Mill maga, mint leginkább kompetens személy, nyilvánosan is hangsúlyozta felesége intellektuális hatását munkásságára, ezek a kritikusok nem igazán vették figyelembe. Sőt, ennek a „kritika mint cáfolat” irányzatnak a követői gyakran azt állították, hogy Mill tévedett, amikor felesége befolyásának olyan nagy jelentőséget tulajdonított. Tévedését azzal magyarázták, hogy Harriet női agyafúrtsággal és ármánykodással megtevéstette és megfosztotta a saját magára vonatkozó helyes ítélőképességtől. A Harrietet kritizálók ebben az esetben is a filozófusnő személyiségjegyeire összpontosítottak, míg gondolatait ignorálták.

Kijelenthető tehát, hogy valamennyi kritikában túlsúlyban volt az *ad feminam* érvelés.¹⁸ Harriet Taylor Mill filozófiai nézeteit a házon kívül dolgozó nőkről, a nők gazdasági függetlenségének fontosságáról, vagy véleményét a házasságról és válásról a kritikusok és magyarázók többsége egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Véleményem szerint éppen itt azonosítható a kizárás sajátos stratégiája. Az elhallgatás mint a férfihatalom egyik mechanizmusa rendkívül hatékony abban az esetben is, amikor nem valamely konkrét nő „teljes” láthatatlanná tételéről, hanem „csupán” gondolatainak elhallgatásáról van szó. Éppen ilyen elhallgatás sorsára került a Harrietet intenzíven foglalkoztató téma – a nők házasságon belüli, valamint a társadalom legkülönbözőbb szféráiban, a művészetekben és kultúrában betöltött egyenlőtlen helyzete, amit a filozófia nem tartott érdemesnek arra, hogy problémaként figyelembe vegye.

Befejezés

Úgy vélem, hogy a klasszikus liberális feminista filozófia angol képviselőjének a föntiekben vázolt esete jól illusztrálja a filozófiai kánon mai feminista kritikájának néhány következtetését. Egyetlen esetből ugyan nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni, mégis úgy gondolom, hogy Harriet Taylor Mill esetéből levonhatók bizonyos tanulságok. Az ő (és részben John Stuart Mill) esete azt mutatja, hogy az elhallgatásnak mint a kizárás stratégiájának több formája is van. Érintheti a nőt mint szerzőt, de érintheti a nőt mint témát is, abban az esetben is, ha a szerző éppenséggel férfi. A kizárás stratégiájának hatékonyságáról, amennyiben a nőről mint témáról van szó, véleményem szerint az is tanúskodik, hogy Millnek *A nő alárendeltsége* című munkája, melyben a nők alárendelt helyzetét kritizálta a

¹⁸ Lásd uo.

patriarchális társadalomban, nem került huzamosabb időre az akadémiai filozófusok figyelmének középpontjába. Nem tartozik az ismert gondolkodó leginkább reflektált, elismert és olvasott munkái közé, és akadémiai körökben vagy tankönyvekben sem része a Mill filozófiájáról szóló szokásos fejtegetéseknek. Éppen ezért azt gondolom, hogy a feminista filozófia kezdeményezését – ami a régóta elhallgatott, figyelembe nem vett vagy peremre sodort, a nők alárendeltségét kritizáló filozófiai nézeteket illeti – a „hivatalos magyarázatok” egyoldalúsága és hiányosságai nélkülözhetetlen korrekciójának tekinthetjük.

Fordította Póda Erzsébet